

Rusia după încheierea Războiului Rece

Rusia și străinătatea apropiată

După încheierea războiului rece, fiecare țară europeană a blocului socialist a fost confruntată cu problemele dificile și dureroase ale tranziției. Într-o țară obișnuită tranziția a însemnat trecerea de la totalitarism la democrație și de la economia centralizată la cea de piață. În cazul Rusiei, tranziția a însemnat și trecerea de la statul imperial la cel post imperial. Dacă în planul dificultăților reale trecerea de la economia centralizată la cea de piață se dovedește foarte complicată, mai ales în cazul Rusiei unde amploarea transformării adaugă elemente de dificultate suplimentare procesului, în planul **percepției**, cea mai delicată problemă este totuși cea a trecerii de la statul imperial la cel post imperial. Este delicată pentru că de 300 de ani rușii trăiesc în minte cu ideea imperială, care le oferea un gen de compensație la greutățile și lipsurile vieții cotidiene. De data aceasta, prăbușirea imperiului a fost însoțită de o prăbușire a nivelului de trai, chiar a securității personale. A dispărut și “aroma ideologică” pe care o răspândea, totuși, existența imperiului: suferim, dar cel puțin suntem mari și chiar temuți. De aceea, populația este tentată să privească dispariția imperiului ca o pierdere, ca o tragedie, mai mult ca un “complot” deliberat pentru a dezmembra un guvern și o națiune (D. Yergin și T. Gustafson, “*Rusia 2010 and What It Means for the World*”, pag. 211).

Există o **realitate psihologică** a momentului pe care îl traversează Rusia, realitate de care trebuie să ținem seama. Considerăm că într-un curs de geopolitică este bine să semnalăm existența acestei realități, pentru că poate deveni “materie primă” pentru noi întrupări ale ideii imperiale. Rusia, ne spun Yergin și Gustafson, trăiește convingerea că “*a fost amăgită părăsind locul pe care îl merită în lume*” (op.cit., pag. 212). Nostalgia imperială poate fi reaprinsă, fie printr-o politică de “resentiment și umilire” din partea Occidentului, fie prin eșecul tranziției care ar readuce în minți vremurile de altădată (sau o combinație a acestor tipuri de fenomene). De aceea, subliniem de acum, **apusul ideii imperiale este condiționat în primul rând de succesul economic intern al Rusiei de azi, de modernizarea sa.**

Vorbind despre imperiu și ideea imperială la ruși, nu putem să nu amintim că imperiul sovietic din perioada socialistă a acestei uniuni avea o existență structurată în mai multe cercuri concentrice. Primul, după cum preciza și Zbigniew Brzezinski (“*Game Plan*”, pag. 48) este imperiul Marii Rusii. Aproximativ 145 milioane de ruși dominau aproximativ 145 milioane de oameni aparținând unor numeroase națiuni ne-ruse, incluzând 50 milioane de musulmani asiatici și 50 milioane de ucrainieni.

Al doilea este imperiul sovietic. Prin intermediul său, Moscova controla state satelit în care trăiau 120 milioane de mongoli. Al treilea este imperiul comunist al Moscovei, care includea state precum Cuba, Nicaragua, Vietnam, Angola, Etiopia, Yemenul de Sud și Coreea de Nord, dependente de Moscova din rațiuni ce țineau de sprijin militar și economic, ghidare politică, etc. Aceste state din urmă au o populație de

circa 130 milioane locuitori. Prin urmare, 145 milioane de ruși au exercitat un control politic asupra unui sistem imperial care includea 545 milioane de oameni răspândiți în întreaga Eurasie și în teritorii dependente de peste mări. Cu alte cuvinte, misiunea internaționalistă a leninismului, consideră autorul american, nu a reprezentat decât un alt înveliș pentru promovarea unor interese imperiale mai vechi.

Pentru a putea urmări unele dintre principalele probleme de ordin geopolitic ale Rusiei de astăzi să înfățișăm, în datele sale sumare, peisajul politic al Rusiei și “*străinătății sale apropiate*” (near abroad).

Fosta URSS conținea 15 republici unionale care au devenit state independente. Evgheni Yasin ne propune o sistematizare a lor pe care o reproducem mai jos (“*The Economic Space of the Former Soviet Union, past and present*” în J. Williamson, “*Economic Consequences of Soviet Disintegration*”).

- **Republicile Slave:** Rusia, Ucraina, Belarus. Cu anumite rezerve, spune autorul, Moldova ar putea intra în această grupă (din nou, am spune, mentalitățile imperiale, care nu observă “amănuntul” că 65% din populația acestui stat este formată din moldoveni, deci români).
- **Republicile Transcaucaziene:** Georgia, Armenia și Azerbaijan. În ciuda diferențelor de religie, adaugă autorul, populațiile acestea sunt strâns conectate - istoric și cultural - cu Turcia, Iranul și Orientul Mijlociu.
- **Statele baltice:** Estonia, Letonia și Lituania care s-au dezvoltat și se află și astăzi sub influența Germaniei, Poloniei și țărilor scandinave.
- **Republicile din Asia Centrală:** Uzbekistan, Kirghistan, Tadjikistan și Turkmenistan au devenit parte a imperiului mult mai târziu, iar colonizarea rusească a avut o influență redusă.

O poziție specială ocupă Kazahstanul, unde rușii dețin o pondere de peste 40% din populație.

Cum vor evolua aceste state în raport cu Rusia? Există un scenariu ca fiecare să aibă propria monedă și să evolueze cu totul independent de Rusia; ipoteza opusă este ca toate să formeze un spațiu economic comun, un spațiu al rublei. Realist este un scenariu intermediar, în care unele dintre aceste țări vor forma o uniune economică împreună cu Rusia, altele nu. De pildă, Bielorusia deja a alcătuit o uniune cu Rusia. Este foarte probabil să se alăture acestei uniuni și Kazahstanul, țară mare în care populația rusească deține o pondere importantă.

Ar fi, fără îndoială, riscant să se facă judecăți sigure în privința evoluției fiecărui stat. În 1991 la Alma Ata s-a semnat un acord care vroia să întemeieze un gen de Uniune Europeană a Estului, ceea ce numim **Comunitatea Statelor Independente** (CSI), dar această Uniune a funcționat modest. Cauzele sunt multiple. Fiecare dintre aceste țări are și o strategie proprie de evoluție și nu vede în mod pozitiv, din punct de vedere politic, un tip de subordonare față de Moscova. În același timp, legăturile economice și sursa de materii prime pe care o reprezintă Rusia constituie un îndemn spre integrare. Există, deci, două tendințe contrare în atitudinea acestor țări și numai timpul va hotărî care va fi învingătoare. În tot cazul, analiștii spun că un tratat de genul celui de la Alma Ata ar putea fi semnat între Rusia, Bielorusia, Kazahstan și Republicile din Asia Centrală, eventual cele transcaucaziene, cu excepția Azerbaijanului.

Ucraina - interfața europeană a Rusiei

Ilustrativă în acest sens este poziția Ucrainei. Al doilea stat din punct de vedere demografic din fostul spațiu al URSS (52 milioane de locuitori) și-a proclamat printre primele independența. Din punct de vedere politic, Ucraina își dorește independența, dar, în același timp, ea are o acută dependență energetică față de Rusia. Ucraina se zbate în acest paradox, iar ultimele sale evoluții se pare că o apropie de Rusia.

Vom insista puțin asupra Ucrainei, întrucât are o poziție geopolitică foarte importantă: ea reprezintă interfața europeană a vechiului imperiu. *“Nu poate fi subliniat îndeajuns faptul că, fără Ucraina, Rusia încetează să fie un imperiu, dar, împreună cu Ucraina mai întâi amăgită și, apoi, subordonată, Rusia devine automat un imperiu”* (Z. Brzezinski, *“Parteneriatul prematur”*, în *“Europa Centrală și de Est în ciclul tranziției”*, pag. 290). O țară de dimensiunile Ucrainei cu poziția sa geopolitică nu se poate desprinde de vechea legătură economică decât cu un efort financiar foarte mare pe care acum nu și-l poate în nici un fel permite. Pe fondul unei tranziții complicate, în care reforma nu a fost condusă, potrivit specialiștilor, foarte bine, Ucraina a ajuns să aibă o datorie de zeci de miliarde de dolari față de Rusia. Fostul ministru de externe al Rusiei, Andrei Kozârev, în fața unor comentarii de tot felul și, probabil, a presiunilor vestice, a avut o apreciere neiertătoare: *“În CSI, totuși, chiar și un stat mare și dezvoltat economic precum Ucraina nu poate să se descurce în afara unor legături strânse cu Rusia. Există o alternativă? Este Occidentul pregătit, de pildă, să plătească pentru petrolul și gazele livrate de către Rusia Ucrainei, Georgiei și statelor din CSI sau să preia plata către Rusia a miliardelor de dolari, cât reprezintă datoria Ucrainei? Iată de ce rolul și responsabilitățile speciale ale Rusiei în cadrul fostei Uniuni Sovietice trebuie avute în minte de către partenerii occidentali și sprijinite”* (Andrei Kozârev, *“The Lagging Partnership”*, citat în Introducerea la *“Europa Centrală și de Est în ciclul tranziției”*).

Ecuția geopolitică a Ucrainei este, poate, **cea mai complexă dintre toate republicile unionale**. Pledează pentru acest lucru existența celor aproape zece milioane de ruși care trăiesc în această țară. Faptul că Ucraina deține Crimeea, ținut rusesc, locuit în majoritate de ruși, făcut cadou de către Hrușciiov în 1954 cu ocazia împlinirii a trei sute de ani de la unirea Ucrainei cu Rusia. Iar cine deține Crimeea, deține o poziție cheie la Marea Neagră. Mai presus de toate, aceste țări au un trecut comun de aproape 350 de ani care nu poate fi șters în câțiva ani. Cum spuneam, foarte importantă din punct de vedere geopolitic este poziția Ucrainei care “ocupă” ieșirea fostului imperiu spre Europa. De aceea, *“transformarea ei dintr-o prelungire europeană a Rusiei într-o barieră a Rusiei spre Europa va fi foarte greu de acceptat de către Moscova”* (P. Dobrescu, *“Nu este loc de utopie”*, în volumul *“Europa Centrală și de Est în ciclul tranziției”*).

Dintre celelalte republici unionale o situație ceva mai clară au **republicile baltice**. Sunt singurele care nu au aderat la CSI. Ele doresc să restabilească legăturile lor istorice: Estonia cu Finlanda, Letonia cu celelalte țări scandinave, Lituania cu Germania și Polonia. Ca suprafață ele sunt, fiecare, de mărimea Austriei sau Ungariei, dar populația este de 1,6 milioane (Estonia), 3,7 milioane (Lituania), 3,5 milioane (Letonia).

Există două tipuri de probleme delicate în cazul acestor țări: ele exportau către celelalte foste republici unionale cca. 50% din Produsul Intern Brut. Prin urmare, un interes economic foarte important le face să mențină legăturile comerciale cu fostul spațiu sovietic. În același timp, obiectivul politic declarat este să diminueze aceste legături și să intre în spațiul de influență occidental. Din punct de vedere strategic, aceste țări sunt semnificative pentru Rusia, întrucât pe teritoriul lor trec rute comerciale foarte importante. În plus, porturile rusești de la Baltică sunt înghețate pe timpul iernii. Desprinderea acestor state accentuează situația Rusiei de “înfundătură continentală”. Ne explicăm astfel de ce Rusia se împotrivesc tentativelor de integrare a acestor state în structurile occidentale. Ne explicăm și de ce Occidentul a manifestat oarecare prudență în încurajarea tendințelor de desprindere.

Toate cele trei țări baltice au fost invitate să înceapă negocierile privind integrarea în Uniunea Europeană (Estonia din 1998, Lituania și Letonia din decembrie 1999, în urma summit-ului de la Helsinki). Și Rusia ca atare dorește o apropiere de Uniunea Europeană. În ceea ce privește integrarea în structurile de securitate, lucrurile stau cu totul diferit. Și nu credem că în perioada imediat următoare ar fi șanse pentru integrarea acestor state în NATO. După Ucraina, statele baltice reprezintă al doilea punct de conflict între Rusia și NATO.

Butoiul cu pulbere al Caucazului

O să insistăm puțin și asupra poziției statelor din Caucaz, pentru că fiecare dintre ele prezintă serioase dificultăți în tentativa de a obține independența. Este semnificativă în acest sens situația Georgiei. Georgia se învecinează cu Marea Neagră unde are două porturi: Suhumi și Batumi. Pe de altă parte, valoarea poziției geopolitice a Georgiei a crescut datorită descoperirilor de resurse petrolifere în Marea Caspică, această țară situându-se pe unul dintre drumurile pe care petrolul ar putea ajunge la Marea Neagră și de aici spre Europa.

Georgia este o țară relativ mică, are o suprafață aproximativ egală cu cea a Irlandei pe care trăiesc 5,5 milioane de locuitori. Cu o pauză de câțiva ani, imediat după primul război mondial, ea a fost de la începutul secolului al XIX-lea integrată Rusiei.

Până în 1990 avea un nivel de trai peste media republicilor unionale. Ea producea cele mai bune vinuri din fosta URSS și avea un export masiv întrucât fostul imperiu nu avea o producție proprie cât de cât îndestulătoare. În plus, gruzinii erau buni comercianți și ei erau particularii care aprovizionau piața Moscovei cu zarzavaturi (erau considerați un fel de “milionari socialiști”). De la acest nivel, în 1995 locuitorii capitalei - Tbilisi - nu aveau apă caldă decât de două ori pe săptămână câte două ore. Amintim acest lucru pentru a vedea cum simt, cum pot percepe oamenii obișnuiți premisele tranziției și cum se poate explica apariția unor orientări nostalgice.

Georgia s-a proclamat independentă în 1991, iar primul președinte care a câștigat alegerile a fost Zviad Gamsakurdia. Din 1992 puterea a fost preluată de Eduard Șevardnadze, fostul ministru de externe al URSS. Se părea că Georgia va deveni cu adevărat independentă. Numai că pe teritoriul său au izbucnit – la timp, am spune – mișcări de independență a unor provincii.

Prima a fost cea inițiată de Osetia de Sud. Osetinii, popor din Caucaz, trăiesc în două provincii: Osetia de Nord integrată Federației Ruse (600 mii de locuitori), și Osetia de Sud (100 mii de locuitori dintre care 65% osetini și 30% gruzini) care face parte din Georgia. Osetia de Sud își proclamă independența. Georgia declară neconstituționalitatea hotărârii. Izbucnește un conflict militar care ia sfârșit doar în 1993, când Georgia aderă la CSI, prilej cu care dobândește sprijinul Moscovei în soluționarea conflictelor interne. În mai 1996, se semnează Memorandumul ruso-gruzino-osetin cu privire la asigurarea securității și încrederii între părți.

Cumva după același scenariu are loc și conflictul din Abhazia - republică autonomă a Georgiei, situată pe litoralul Mării Negre (540 mii de locuitori dintre care 17% abhazi, 43% gruzini și 17% ruși) având capitala la Suhumi. Abhazia își declară independența, Tbilisi nu recunoaște hotărârea, izbucnește conflictul armat, abhazii fiind sprijiniți de “voluntari” din Caucazul de Nord. Cert este că la 14 mai 1994 a fost semnat la Moscova un acord de încetare a focului în zona conflictului georgiano-abhaz care prevede crearea unei zone de securitate unde să fie dislocate forțe de menținere a păcii ale CSI. În 1996, Georgia și Abhazia au convenit “prelungirea mandatului trupelor ruse”.

Deci, republicile unionale sunt supuse și unor presiuni de felul acesta din partea Moscovei. Și ele nu au de ales. Acceptă medierea Moscovei, acceptă trupe rusești pentru a-și salva existența statală. Pe de altă parte, exemplul dat arată cât de complicată este situația nu numai în Caucaz, ci în mai toate republicile unionale. Fiecare republică are “pungi de populație” de altă etnie care pot repede deveni masă de manevră. De aceea, problema independenței acestor republici față de Rusia este foarte complicată și trebuie tratată cu mare prudență și, am spune, cu înțelegere.

Armenia nu are ieșire la mare sau la alte căi de comunicație importante. Trei dintre cele patru țări cu care se învecinează sunt islamice (Turcia, Azerbaijan și Iran), iar de Georgia este despărțită de un munte traversat numai de o cale ferată care nu poate transporta mai mult de o pătrime din comerțul țării. Poziția sa este izbitor de asemănătoare cu cea a Nepalului sau Lesoto - deci fără acces direct la o cale de comunicație importantă. De aceea, o bună relație cu Moscova este principala soluție de supraviețuire.

Cea mai mare țară caucaziană - **Azerbaijanul** (8 milioane locuitori) - a suferit mult în urma conflictului din Nagorno Karabah pentru că a fost întrântă de o țară mai mică (Armenia) și pentru că a pierdut un important teritoriu. Regiunea Nagorno Karabah (Karabahul de munte) a fost o enclavă în cadrul Azerbaijanului. Cei 190 de mii de locuitori ai săi erau în proporție de 80% armeni și 20% azeri. În 1920, congresul armenilor din Nagorno Karabah decide unirea acestei zone cu armenii. La intervenția lui Stalin, acest teritoriu este cedat Azerbaijanului. Am menționat acest lucru pentru că era o practică imperială - pe care nu au practicat-o numai rușii, dar în care Stalin a înregistrat adevărate performanțe - de a face asemenea împărțiri și reîmpărțiri care să creeze potențiale surse de conflict. Deci, în cazul Moldovei de peste Prut, Stalin a luat nordul și sudul țării și le-a dat Ucrainei, creând mari complicații ulterioare. Într-un mod asemănător a procedat în cazul Osetiei, a ținutului Nagorno etc.

La sfârșitul deceniului al IX-lea au loc demonstrații ale armenilor din enclavă în favoarea unirii cu Armenia. Se ajunge la conflict deschis. În primăvara lui 1993 se declanșează ofensiva etnicilor armeni în urma căreia sunt deschise două coridoare de

legătură cu Armenia și este cucerit 10% din teritoriul azer. Cu un an mai târziu are loc un gen de reglementare, un acord semnat de părțile implicate la Moscova.

Azerbaidjanul este o țară vecină cu Iranul (de altfel pe teritoriul său trăiesc mulți iranieni). Pe de altă parte, importanța acestui stat a crescut odată cu descoperirea rezervelor de petrol din Marea Caspică. Frustrat de victoria armeană, precum și de sprijinul sovietic implicit acordat Armeniei în timpul conflictului, Azerbaidjanul dezvoltă legături vizibile cu Occidentul (mai ales cu SUA). De altfel, și țările occidentale au tot interesul să amplifice cooperarea cu Baku. De aceea traiectoria acestei țări va fi, fără îndoială, ascendentă.

Plină de necunoscute este și evoluția țărilor din **Asia Centrală**. Au înalte rate de creștere a populației și, în același timp, sunt printre cele mai sărace republici ale fostului spațiu sovietic. Rolul lor clasic în vechea diviziune socialistă a fost acela de a produce materii prime. Foarte important între aceste state este Uzbekistan. Cu o populație de 24 de milioane și o suprafață mai mare decât a Germaniei și mai mică decât a Franței, beneficiind de o conducere realistă și hotărâtă, Uzbekistanul a consemnat în ultimii ani ritmuri de creștere economică. El se detașează între cele patru țări. Dar aceste țări suferă două tipuri de influențe cu semnificații geopolitice de netăgăduit: influența țărilor musulmane situate la sud - și influența Chinei situată la vest.